

OBLICI I RAŠIRENOST BRANA U JUGOSLAVIJI ¹⁾

Uvod

Brananje je postupak koji se redovito primjenjuje u uzgoju žitarica. Grude zemlje, zaostale nakon oranja, branama se mehaničkim putem razbiju i razmrve. Time se izravna površina zemlje, pa se na taj način sprečava veće isparavanje vode. Nakon dužih perioda kiša površina zemlje prekrivena je nekom vrstom kore. Da bi se zemlji omogućilo bolje zračenje, taj se gornji sloj branama razbije i razmrvi. Obim navedenim postupcima tlo se priprema da bude što pogodnije za prihvaćanje sjemena, pa se oni i obavljaju u vremenu prije sjetve. Nakon sijanja sjeme treba što bolje pokriti zemljom i površina tla ponovo poravnati, kako bi se posijana kultura što jednoličnije razvijala. To je također posao koji se obavlja branama.

Osim opisane primarne svrhe brananja, primjenjivane redovito prije i poslije sjetve, brane se mogu koristiti i za neke druge poslove, npr. za jednolično rasporedjivanje gnojiva po obradivoj površini ili za uništavanje korova (kada se upotrebljavaju brane s klinovima).

Gotovo na cijelom području Jugoslavije postupak brananja redovito se primjenjivao na seoskim gospodarstvima. Ali naprave kojima se taj posao obavljao u različitim prostorima Jugoslavije međusobno se razlikuju. Niz oblika brana, koje se na ovom području susreću, izazov su etnologu da ih razmotri. Jer ti međusobno različiti oblici nisu uvjetovani samo različitim biogeografskim i pedološkim prilikama već su izraz različitih tradicija unutar odredjenih kultura.

Izvor podataka

Kao osnovni dokumentarni materijal o ovoj temi služila mi je gra-

dja sakupljena za potrebe Etnološkog atlasa Jugoslavije ²⁾. To su podaci zabilježeni u 2546 upitnica iz isto toliko sela na području Jugoslavije. Upitnice su ispunjivali zapisivači različitog profila (diplomirani etnolozi, studenti, učitelji i sl.) na temelju direktnog intervjua sa seljacima dotičnoga sela i izravnog vlastitog promatranja. Podaci su se skupljali u razdoblju od 1963. do 1975. godine.

Gradju skupljenu za Atlas u nekoliko sam navrata provjerila i dopunila vlastitim terenskim istraživanjem na području SR Hrvatske.

Osim toga, služila sam se podacima o branama i brananju objelodanjenima u domaćoj i stranoj etnološkoj i etnografskoj literaturi ³⁾.

Oblici brana

Razmotrimo najprije oblike, kojima je osnovni element neobradjeno granje, trnje, šipražje. Granje je konstrukcijski različito učvršćeno: nanizano na prutove ili provučeno između motki, ali tako da gusti stražnji ogranci slobodno strše, pa prilikom vlačnja usitnjuju i ravnaju tlo djelujući poput metle. Da bi se učinak pojačao branu otežavaju većim kamenom, kladom ili djetetom, koje na njoj sjedi. Brane od granja pogodne su za pokrivanje sjemena, pa se najviše i upotrebljavaju poslije sjetve.

Prvi oblik brane od pruca koji ćemo opisati (označen u daljem tekstu i na karti kao G_1) predstavlja formu što je najbrojnije zastupljena na području Jugoslavije. Spominje se u 869 lokaliteta. Kod te je brane granje (PERA, PERUŠINE, PRUĆE, LJESA) pomoću rašlji nanizano na duži prut - IGLU. Preko rašlji odmah uz IGLU pričvršćen je još jedan prut (KOLAC), a na polovici dužine granja šira DASKA. Prutovima i daskom sprečava se da se pruće razdvoji. IGLA s prućem vezana je uz prednju dasku brane, BILO. Daska stoji užim bridom uz tlo, a katkada je taj donji rub BILA i zupčasto izrezan (istočna Srbija). U BILO su usadjene dvije daske, savijene u obliku luka (TEGARE, POTEGLJICE, ŽAGRE), pomoću kojih se brana spaja s ojem, odnosno jarmom sa stokom (sl.1). Te su brane obično 100-140 cm dugačke, a 120-130 cm široke.

Drugi oblik brana od pruća - G_2 - sastoji se od dvije bočne daske, savijene poput plaza saonica, međusobno spojene trima poprečnim prutovima. Granje (najčešće glogov trn) nanizano o prednji prut, svojim se razgranatim krajevima pruža iza trećeg pruta (sl. 2). Za razliku od prethodne ta forma nije brojno zastupljena; zabilježena je u svega 129 lokaliteta.

Treći oblik - G_3 - konstruiran je tako da su prutovi s nanizanim šibljem umetnuti sprijeda između dviju debljih greda (GREDE, PRAGOVI). Kroz obje grede prolaze dvije okomite motke (RUČICE, RUKUNICE). Gornja greda, koja pritišće pruće na donju, može se pomicati i na različitoj visini učvršćivati pomoću rupica i drvenih klinova na ručicama. Osim toga, ručice služe i za upravljanje kod vlačanja, jer dok jednom rukom orač tjera stoku, drugom upravlja branom. Dogadja se da orač i sjedne na gornju gredu, kako bi branu otežao, pa se pri tom pridržava za ručice. Brana se spaja s ojem ili rudom pomoću konopaca, vezanih za grede, ili - kako je to poznato iz istočne Srbije i Kosova - pomoću dviju lučno savijenih dasaka, poput onih na obliku G_1 , ovdje zvanih KRIVULJKE, KUKKE ili POTEGLJICE (sl. 3). Upotreba brane G_3 zabilježena je u 216 mjesta.

Zbog jednostavnog načina konstrukcije i materijala, za čije oblikovanje je dovoljno poznavanje osnovnih postupaka obrade drva, te oblike naprava za mrvljenje zemlje znao je izraditi svaki seljak sam.

Slijedeći oblici brana sastavljeni su od nekoliko gredica, u koje su usadjeni klinovi. Za razliku od prethodnih oblika brana od pruća, koje djeluju poput metle, ove nas forme podsjećaju na višestruke grablje. Gredice s klinovima sastavljene su tako da mogu oblikovati drljaču u obliku trokuta ili u formi paralelograma. Nazivamo ih okvirnim branama. Gredice su izradjene od tvrda drveta (jasenovina, brestovina, hrastovina) postupkom tesanja, a svrdlanjem se provrte rupe u koje će se usaditi klinovi. U nekim selima opisane su brane s drvenim klinovima. Takvi se kli-

novi izradjuju iz drenovine, koja je poznata po tvrdoći. Zna se da je seljak nosio sa sobom na polje i rezervne klinove, kojima je lako mogao na njivi zamijeniti prelomljene. Drvene klinove postepeno zamjenjuju željeznim zupcima, pa su takve drljače zabilježene u mnogo većem broju. Drveni klinovi upotrebljavali su se npr. u okolici Kruševca približno do 1920.g., u okolici Arilja, G. Milanovca i Valjeva do 1925. g., a u okolici Ivanjice do 1950. g.

Brane s klinovima pogodne su za razbijanje većih gruda zemlje, zaostalih nakon oranja, za razbijanje kore na tlu, kao i za uništavanje korova. Stoga su one, za razliku od brana od granja, naročito pogodne za brananje prije sjetve. U područjima gdje se na istim gospodarstvima upotrebljavaju i okvirne i brane od pruća, okvirnima se vlači prije sjetve, branama od pruća nakon sjetve. U onim krajevima gdje su u upotrebi samo okvirne brane, klinovi i prečke često se opletu svežnjem pruća, kada se brana poslije sijanja (Slovenija, Hrvatsko zagorje, Bosna, Pomoravlje).

Okvirne su brane u prošlosti takodjer izradjivali sami seljaci. Od početka 20. st. pretežno ih izradjuju seoski obrtnici. Drvene dijelove izradjuju kolari, a željezne zupce, okove (za pojačavanje) i karike (za spajanje brane s teglećom stokom ili upravljanje) kovači.

Prema načini konstrukcije unutar okvirnih brana razlikujemo dvije grupe: prvoj pripadaju oblici kojima su prečke s klinovima usadjene u okvir poprečno (gledajući^u smjeru kretanja), a drugoj drljače, kojima su prečke usadjene uzdužno.

Medju okvirnim poprečnim branama najprije ćemo razmotriti forme u obliku trokuta. Prvi takav oblik - O_{pl} - sastoji se od dviju bočnih greda (OKVIR, STRANICE), sastavljenih poput slova V, u koje su usadjene tri poprečne grede (PREČKE, PRIČNICE). Klinovi su usadjeni i u OKVIR i u PREČKE (sl. 4a). Kao varijantu te forme možemo označiti drljaču koja se umjesto dvije sastoji od tri okvirne stranice iste dužine, oblikujući tako istostranični trokut. Ti su oblici poznati u području Srbi-

je i jugoistočne Makedonije (sl. 4b).

Drugi oblik - O_{p2} - razlikuje se prema prethodnom utoliko što bočne grede (KRIVE) nisu ravne, kako je to kod O_{p1} , već su lagano zaobljene. U nekim oblicima taj je okvir zapravo jednodijelan, jer je izradjen od prirodne rašlje čvrste, debele grane (sl. 5).

Veličina trokutnih brana varira između dužine bočne stranice 80-120 cm i širine stražnje prečke od 80-100 cm. Trokutne brane ne javljaju se odviše brojno: oblik O_{p1} upotrebljava se u 138 sela, a oblik O_{p2} u 134 sela.

U grupi poprečnih brana istaknuto mjesto zauzimaju drljače trapeznog oblika - O_{p3} . U dvije bočne grede (OKVIR, BRANIŠĆE, STRANICE) usadjeno je 5-7 prečaka (PREČNIKI, PREČAGE, REBRA). Prečke su različite dužine, a učvršćene su tako da najkraća formira prednju stranu, a najduža stražnju stranu brane, uvjetujući tako trapezni oblik (sl. 6a). Varijantu te forme predstavljaju brane čije prečke nisu posve ravne nego lagano zakrivljene (sl. 6b). Trapezne brane imaju na sredini prednje prečke metalnu kuku, kojom se vežu uz rudu, a na stražnoj prečki ili BRANIŠĆU dvije karike za provlačenje užeta, kojima se branom upravlja. Kod brana sa željeznim zupcima katkada se na prednjoj prečki mogu vidjeti zubi u obliku noža.

Trapezne brane su različitih veličina. Na istom gospodarstvu mogu se naći brane većih dimenzija (do 200 cm dužine i 100-150 cm širine prednje i stražnje prečke), kojima se vlači prije sjetve (i pri tom ih se još oteža kladom, kotačem s kola i sl.) i manje, lakše (do 100 cm dužine i 60-90 cm širine prednje i stražnje prečke), kojima se "zabranava" posijano sjeme. Često se upotrebljavaju i po dvije brane zajedno. One su tad jednake veličine i težine. Trapezna brana - O_{p3} - nalazi se na drugom mjestu po zastupljenosti u Jugoslaviji, jer je evidentirana u 818 lokaliteta.

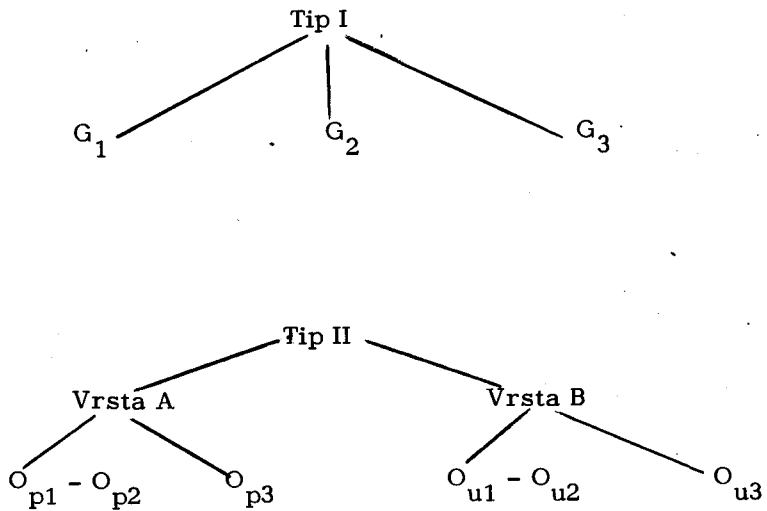
Mnogobrojno su zastupljene i tzv. uzdužne drljače. Forma koja se najčešće javlja - O_{u1} - zabilježena je u 634 lokaliteta. Sastoji se od dviju dužnih bočnih greda (GREDICE), koje su na prednjim krajevima često svijene poput plazova. Između gredica u istom smjeru nalazi se još 3 do 5 kraćih gredica (BRVANCA). U GREDICE i BRVANCA usadjeni su klinovi. Kroz tih 5-7 uzdužnih gredica provučene su dvije poprečne letve - IGLE, a treća motka - ŠIPILO - spaja prednje krajeve GREDICA. Takav oblik uzdužnih brana nazivamo, prema Moszyńskom, brane s jarmićima. Na mjestima gdje IGLE prolaze kroz BRVANCA uvijek su zabijeni i zubi, tako da je cijela konstrukcija čvrsto fiksirana (sl. 7). Te su drljače dugačke 110-150 cm, a široke 100 cm. Njima najčešće upravljaju dvije osobe. Jedna ide uz stoku, koja vuče drljaču. Druga korača iza drljače, noseći u ruci štap, koji završava kukom (i zovu ga najčešće DRLJAČNA KUKA). Štapom zakvačenim za drljaču određuje joj se smjer kretanja.

Druga forma uzdužnih brana - O_{u2} - konstruirana je poput oblika O_{u1} , s bočnim GREDICAMA, unutrašnjim BRVANCIMA, dvjema IGLAMA i ŠIPILOM, po kojem klizi drvena karika - TRKAČA, POTRKAČA za vezivanje uz oje. Razlika je u tome što se bočne grede produžuju sa stražnje strane oblikujući ručke, poput onih na oračim spravama. Tako se kod vlačanja tom branom upravlja kao s plugom kod oranja (sl. 8). Uzdužna brana s ručicama potvrđena je u 130 sela.

Još se jedan oblik okvirnih brana susreće na području Jugoslavije. Ovdje smo ga uvjetno označili kao O_{u3} , premda bi ga se moglo svrstati i među poprečne oblike. Riječ je o drljači, koja se sastoji od 5-7 paralelnih prečki (BRVANCA) s klinovima. Svako BRVANCA ima na oba kraja izdubene rupe, kroz koje se provuku dvije plosnate motke - IGLE - bez zubiju. BRVANCA nisu fiksirane, pa mogu slobodno kliziti po IGLAMA. U kutu spajanja IGLE i prvog BRVANCA nalazi se drvena karika - TRKAČA ili TELJIG, pomoću kojeg se drljača spaja sa stočnom vučom. Tako se

ta drljača vuče u dijagonalnom pravcu (sl. 9). Njena jedinstvena značajka u usporedbi s ostalim oblicima, upotrebljavanim u Jugoslaviji, jesu klizeće prečke. Po zastupljenosti ipak je to forma koja je na posljednjem mjestu; javlja se u 89 sela.

Uzimajući u obzir materijal iz kojeg su napravljene, kao i način konstrukcije, sprave za mrvljenje zemlje koje se upotrebljavaju u Jugoslaviji mogu se prikazati slijedećom shemom:

Svi dosad navedeni oblici brana predstavljaju sprave koje su napravljene da služe samo za jednu, isključivu svrhu, za ravnanje i mrvljenje zemlje nakon oranja i sijanja, pa se ne upotrebljavaju nizašta drugo. Ipak, istakla bih ovdje još jedno pomagalo koje služi za vlačenje zemlje, premda ne možemo govoriti o posebnoj napravi. Riječ je o običnoj dasci, koju konji ili volovi vuku po izoranoj zemlji. Da bi vlačenje daskom (ŠTIKA) bilo djelotvornije, često je se, poput brane, otežala kamenom ili na nju stane ratar, koji upravlja vučom (sl. 10). Taj je način vlačnja u Jugoslaviji veoma rijedak i izrazito malobrojan, ali je neobično zanimljiv s obzirom na ostale komparativni evropski i izvan-evropski materijal (o čemu će biti govora kasnije).

Potrebno je još istaći da su navedeni i opisani oblici drvenih sprava za vlačenje zatečeni još u današnjoj upotrebi ili su se upotrebljavali pred neko iko desetaka godina, pa se sjećanje na njih dobro sačuvalo kod kazivača starije životne dobi. U ovom pregledu nisu opisane, niti su na kartama prikazane željezne brane, koje se danas također brojno primjenjuju u individualnim seljačkim gospodarstvima, istiskujući iz upotrebe drvene drljače. Širenje željeznih drljača je neminovno, i prostor na kojem se upotrebljavaju bit će svakim danom sve veći. Razlog da se njima ne bavimo leži u tome što evidentiranje stanja upotrebe i primjene proizvoda tehničke civilizacije ne može bitno pomoći u osvjetljavanju tradicionalne ruralne kulture. Drvene brane, kao proizvod individualnog seljaka ili seoskog majstora, sastavni su element kulture autarkičnog karaktera, i kao takve zadržavaju sva lokalna obilježja. Željezne drljače, proizvedene u tvornicama, ulaze u inventar seoske kuće kupnjom, a ne vlastitom proizvodnjom. Svojim potpuno oblikovanim, tipiziranim izgledom brišu lokalne razlike i tradicionalna obilježja, svrstavši se tako među druga mnogobrojna univerzalna dobra kojima se koriste svi narodi tzv. razvijenog svijeta.

Raširenost u Jugoslaviji. Paralele u Evropi

Prije negoli razmotrimo raširenost svakog pojedinog oblika treba istaknuti da u Jugoslaviji postoji i jedno manje područje u kojem se brane uopće ne upotrebljavaju. To je teritorij - kako se može razabrati na karti II - koji obuhvaća većinu jadranskih otoka i najuži, obalni dio kopna. U tim se mjestima zemlja ne obradjuje oranjem, već kopanjem. Iskopano tlo se izravnavaju ručnim grabljama, trnokopom, udaranjem gruda zemlje ušicama motike ili prevlačenjem svežnjem šipražja, koje se nakon upotrebe odbaci. Brananje je također nepoznato i u nekoliko sela smještenih na visokim brdima Makedonije i Slovenije.

Tip I, oblici G_1 , G_2 , G_3 , karta I, Karta III

Brane od granja upotrebljavaju se pretežno u zapadnom, južnom i istočnom dijelu Jugoslavije. U pojasu koji se proteže duž jadranskog zaledja od Like preko kontinentalne Dalmacije i zapadne Bosne, nastavljaajući se u Hercegovinu i Crnu Goru i dopirući na teritorij južne Srbije i Makedonije, brane od granja su isključivi oblici sprava za mrvljenje koji se upotrebljavaju. Na periferiji tog pojasa, na sjeverozapadu u Istri, na kvarnerskim otocima i u Lici, na sjeveru u Slavoniji i Vojvodini, a napose na istoku u najvećem dijelu Srbije (izuzev zapadne) nalazi se zona istovremene upotrebe i brana od granja i okvirnih brana. One se ovdje i različito nazivaju: naprave od pruća su BRANE, a okvirne sprave su DRLJAČE, i imaju odgovarajuću različitu funkciju (o čemu je već bilo govora sprijeda). Mnoge izjave kazivača, iz gradje sakupljene za Atlas, ukazuju da su brane od pruća stara tradicija, dok okvirne brane predstavljaju u ovom području unos novog doba, ponekad ne stariji od 30-50 godina. Zanimljivo je stanje u Vojvodini, gdje su drvene okvirne drljače gotovo sasvim iščezle iz upotrebe pred suvremenim mehaniziranim orudjima, ali se relativno brojno sačuvalo sjećanje na brane od granja.

Ako se razmotri raši renost pojedinih oblika tipa I na karti III, vidljivo je da su brane G_2 češće zastupljene na području koje obuhvaća Kosovo, Metohiju i dio Crne Gore, te u jadranskoj zoni u okolici Imotskog i Metkovića. Drugdje se javljaju sporadično.

Upotreba oblika G_3 može se zaokružiti na teritorij južne Srbije, Kosova i Makedonije, gdje je relativno brojno zastupljen, dok se u mnogo manjem broju javlja na zapadu, u Hercegovini, Hrv. primorju, na otoku Rabu.

Oblik G_1 kao najzastupljeniji, ne samo među oblicima od granja nego i svim ostalim formama brana, pokriva teritorij koji je već prije spomenut.

Prema publiciranoj gradnji, koja mi je bila dostupna, može se razabrati da je područje raši renosti brana tipa I u Jugoslaviji samo dio šire evropske (pa i azijske) rasprostranjenosti. Tako su isti ili slični oblici poznati u Albaniji, zatim u Bugarskoj, gdje su brojno zastupljeni na cijelom teritoriju južno od gorja Balkan, pa i dalje u Trakiji i Maloj Aziji, a poznate su i na Kavkazu i u Armeniji. Brane od granja upotrebljavaju se, uz druge oblike, i u Rumunjskoj, Mađarskoj, Slovačkoj, a sačuvale su se i u Austriji, Švicarskoj, Italiji, Španjolskoj, južnoj Francuskoj i Irskoj. U Austriji se takve brane upotrebljavaju samo kod vlačjenja travnjaka za izravnavanje humaka od krtačjih rupa, za razliku od naših brana, koje služe prvenstveno za vlačenje oranica.

Čini se da ostali Slaveni, zapadni i istočni, kao i drugi narodi sjeverne Evrope, brane od pruća ne poznaju.

Tip II, vrsta A: oblici O_{p1} , O_{p2} , O_{p3} , karta I, karta IV

Okvirne poprečne brane zauzimaju sjeverozapadni, sjeverni i sjeveroistočni dio Jugoslavije. Dok područje Slovenije, sjeverne i zapadne Hrvatske predstavlja teritorij isključive upotrebe okvirnih poprečnih brana, dotle je u panonskom dijelu Hrvatske vidljivo miješanje s uzdužnim drljačama, dok je Vojvodina i centralna Srbija zona istovremene upotrebe brana od granja i poprečnih.

Razmotri li se raširenost pojedinih oblika, opaža se da obje forme trokutnih brana - O_{p1} i O_{p2} - u zapadnom dijelu pokrivaju gotovo ista područja: Istru, Kvarnerske otoke, Gorski kotar i Liku, kao i dio panonske Hrvatske. Tek u zapadnoj Sloveniji češći je oblik O_{p2} . S druge strane, u istočnom dijelu zemlje, u Vojvodini, a napose u Pomoravlju, javlja se samo forma O_{p1} .

Trokutne brane u Jugoslaviji također se uklapaju u širi evropski prostor. Tako se na istočno područje raširenosti u Jugoslaviji nadovezuju trokutne brane u Bugarskoj i Rumunjskoj, a na zapadno trokutne brane

u Austriji, Italiji i Francuskoj. Nema sumnje da su trokutne brane bile dobro poznate u zapadnoj Evropi u prvoj polovici 16. stoljeća. Tako je vlačenje trokutnom branom prikazano i na jednom od djela slikara Hieronymusa Boscha ("Djavo na polju"), kao i na tapiseriji francuske provenijencije, nastale između 1698. i 1710. g., koja se čuva u Dijecezanskom muzeju u Zagrebu.

Trapezne brane su danas gotovo najbrojnije zastupljene u Jugoslaviji (brojniji je samo oblik G_1). U većem dijelu Slovenije i sjeverne Hrvatske i nema nikakvih drugih oblika u upotrebi. Čini se da su trapezne brane u Sloveniji u ekspanziji, jer potiskuju forme trokutnih brana, koje kazivači označuju kao starije oblike. Slično se događa u Srbiji, gdje trapezne drljače potiskuju brane od granja. Izrazitu ekspanzivnost oblika O_{p3} potvrđuju i lokaliteti, koji se nalaze izvan omeđenog kompaktnog područja, kao što je to npr. okolica Gacka u Hercegovini ili istočni Sandžak. Čini se, naime, da tamo gdje napuštaju stare oblike, u prvom redu one od pruća, ulaze u upotrebu upravo trapezne forme.

I trapezni oblici su široko zastupljeni u Evropi. U Bugarskoj se sreću pretežno u sjevernom dijelu, a ima ih i u Mađarskoj. U Slovačkoj, prema Nižanskom, trapezne su brane također novija pojava prema starijim oblicima uzdužnih brana, a ta ista pojava zbiva se u austrijskoj Štajerskoj, kam su, prema Korenu, doprle iz Bavarske i šire se na račun uzdužnih. Osim u Italiji, poznate su i u Francuskoj. I o postojanju tih oblika u prošlosti kazuju nam nešto djela likovne umjetnosti. Tako trapezne brane možemo razabrati u jednom crtežu na drvu iz Krakova, koji je nastao 1517 g., kao i u poznatim minijaturama braće Limburg iz Francuske iz 1416. g.

Tip II, vrsta B: oblici O_{u1} , O_{u2} , O_{u3} , karta I, karta V

Uzdužne brane u cjelokupnom razmještaju zauzimaju središnji dio Jugoslavije: istočni Kordun, Baniju, najveći dio Bosne i zapadnu Srbiju,

prodrijevši jednim dijelom i u dio panonske Hrvatske. To kompaktno ispunjeno područje je sa zapada, juga i istoka okruženo branama od pruća, dok je sa sjeverozapada, sjevera i, tek u novije vrijeme, istoka okruženo poprečnim okvornim branama.

Osim oblika s jarmićem - O_{u1} - , koji je razmješten po cijelom navedenom prostoru, tu su i drljače s ručkama - O_{u2} - , koje zauzimaju znatno manje područje. Nalaze se najčešće u porječju Vrbasa i Bosne, a drugdje sporadično.

Na karti V prikazan je i razmještaj klizeće drljače - O_{u3} - , čija je najveća upotreba locirana u sjeveroistočnoj Bosni, a nešto manja u istočnoj Slavoniji i Baranji.

Promotri li se poznavanje uzdužnih brana s jarmićem u drugih naroda, tada odmah upada u oči pojava da je to jedan od najzastupljenijih oblika kod Čeha, Slovaka, Poljaka i istočnih Slavena. Tu je i jedan element izrazite jezične podudarnosti, a to je naziv poprečne motke, koju kod uzdužnih brana s jarmićem u poljskim Karpatima zovu HYCI, u Ukrajini GLICI, a kod nas IGLE. S druge strane, čini se da u Bugara taj oblik nije uopće poznat. Osim slavenskih naroda uzdužne drljače susreću se kod naših susjeda Rumunja, Mađara i Austrijanaca, te dalje u srednjoj i zapadnoj Evropi.

Oblici poput našeg O_{u3} u upotrebi su i u drugim zemljama, npr. u Mađarskoj, Češkoj (iz početka druge polovice 19. st.), u Slovačkoj i Moravskoj. Na žalost u opisima tih brana nigdje nije istaknuto da li su dijelovi nepomično sastavljeni ili se također klišu poput naših. Stoga je teško reći da li se ti oblici u srednjoj Evropi nadovezuju na naše ili je naša klizeća drljača neke vrste specifikum. I dok u utvrđivanju paralela s oblikom O_{u3} zadržavamo nužni oprez, dotle možemo za drljaču s ručkom - O_{u2} - ustanoviti da joj u literaturi kojom raspolažemo nismo našli potvrde nigdje drugdje i da se, koliko danas znamo, ona primjenjuje samo na našem bosanskom prostoru.

Daska, karta I

Na karti I obilježena su mjesta gdje se daska upotrebljava kao jedina naprava za vlačenje. Vidljivo je da je to područje dubrovačkog primorja, s jedne strane, a okolica Štipa i Strumice u Makedoniji, s druge strane.

Daska kao orudje za ravnanje oranica u najjednostavnijoj formi (kao u nas) ili sastavljena od više dasaka umetnutih u okvir (ali bez zuba!) takodjer je široko rasprostranjena od Sredozemlja do istočne Azije. Poznata je u Španjolskoj, Švicarskoj, Italiji, Bugarskoj, na Kavkazu. Osim Egipta, gdje je i danas u upotrebi, njome se ravnalo izorano polje i u Iranu, Tadžikistanu, Indiji, na Ceylonu, na Baliu. Nasuprot tome, čini se da je srednja i sjeverna Evropa uopće ne poznaje.

Rezimirajući ukratko možemo reći da se prema oblicima sprava za mrvljenje i poravnavanje tla prostor Jugoslavije uklapa u širi evropski prostor. Na žalost, za izvodjenje čvršćih zaključaka ipak nam nedostaje adekvatno istraživanje i komparativni materijal (prikazan kartografskim postupkom) iz ostalih zemalja. Stoga možemo samo općenito utvrditi da se npr. razmještaj brana od granja u Jugoslaviji uklapa u šire područje takvih sprava u južnoj Evropi, dok se prostor okvirnih poprečnih brana veže na njihovu rasprostranjenost u zapadnoj i srednjoj Evropi. Da odnosi između ta dva tipa nisu nimalo statični pokazuje upravo stanje u Jugoslaviji, s evidentnom ekspanzivnošću trapeznih brana na račun trokutnih, s jedne, i brana od pruća, s druge strane.

Spoznaje dobivene o oblicima i njihovoj rasprostranjenosti na našem teritoriju nameću nam nekoliko novih pitanja prema kojima bi trebalo usmjeriti dalja istraživanja. Kompleks pitanja nastaje ako npr. brane u Jugoslaviji gledamo u relaciji prema branama ostalih slavenskih naroda. Uočiti ćemo nekoliko pojava. U Rusa, Bjelorusa, Poljaka (a i njihovih susjeda baltičkih naroda i Finaca) upotrebljavaju se neki oblici brana koji

su posve nepoznati južnim Slavenima (to je tzv. SUKOVATKA, rešetka-sta brana od štapova, crnogorično deblo s ograncima). Nasuprot tome, slavenski narodi na sjeveru Evrope (kao i ostali neslavenski narodi u tom području) nisu poznavali brane od pruća, koje su tako brojno zastupljene u Jugoslaviji i Bugarskoj. A radi se i u jednom i u drugom slučaju o primitivnijim oblicima, za koje možemo pretpostaviti da su po svom postanku vjerojatno starije i prvotnije forme. Zamršenosti problema doprinosi i nomenklatura, koja je u nas nedvojbeno slavenske provenijencije, ne samo za općeslavenski termin BRANA već i u nazivima sastavnih dijelova, kao što su BILO, DASKA, IGLA i sl.

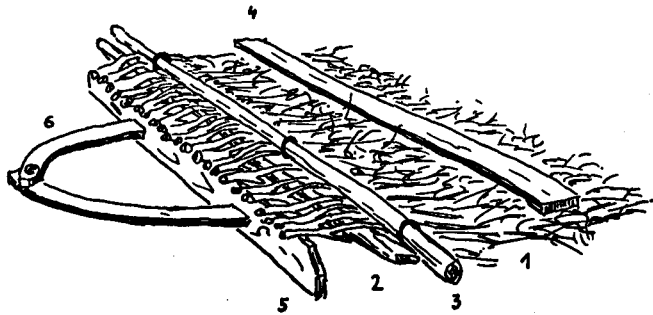
Dalji znanstveni problem jest i pitanje porijekla uzdužnih brana u našem prostoru. Vidjeli smo da su one rasprostranjene u centralnom dijelu Jugoslavije, da se brane s jarmićima podudaraju u oblicima i djelomično u nomenklaturi sa zapadnoslavenskim i istočnoslavenskim oblicima. S druge strane, posve su nepoznate Bugarima, Slovencima, dijelu Hrvata.

Neznatan po veličini, ali značajan po položaju, prostor upotrebe daske za vlačenje u Jugoslaviji također traži svoju interpretaciju. U etnološkoj znanosti utvrđeno je već nekoliko slojeva koji su se na ovom prostoru jugoistočne Evrope nataložili stoljećima, i gdje svaki sloj predstavlja naplavine različitih kultura i kulturnih utjecaja što su se u određenim historijskim razdobljima prelijevali ovim geografskim širinama. Može se postaviti pitanje da li je daska za vlačenje jedan od elemenata koji je u ovaj prostor dospio ranim prednjoazijskim utjecajem ili je to zaostao element starog mediteranskog kulturnog kruga, ili mu je provenijencija daleko mladja?

To je samo nekoliko problema koji proizlaze iz izložene gradje o oblicima i rasprostranjenosti brana u Jugoslaviji. Oni predstavljaju putokaz daljim pravcima istraživanja.

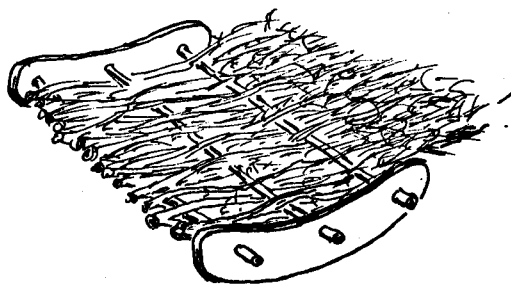
Bilješke

- 1) Ovaj članak izvadak je iz opsežnije radnje o branama u Jugoslaviji, u kojoj su uz oblike i rasprostranjenost obradjeni i neki drugi elementi brananja.
- 2) Gradjom sam se mogla koristiti po posebnom odobrenju Komisije za Etnološki atlas Jugoslavije.
- 3) O tome vidi popis literature !

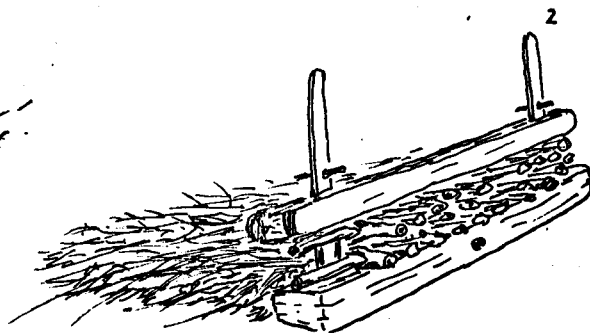

Slika 1 - Brana od pruća - G₁

1 - PERA, 2 - IGLA, 3 - KOLAC, 4 - DASKA,
5 - BILO, 6 - TEGARE

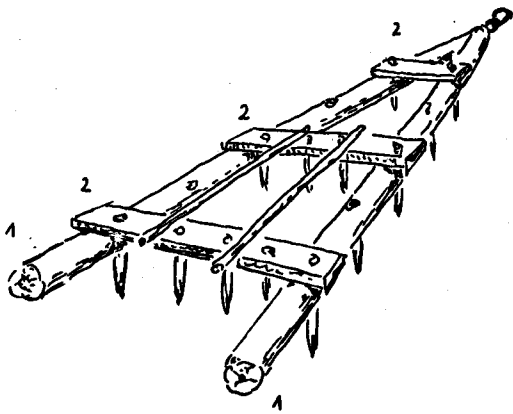

Slika 2 - Brana od pruća - G₂

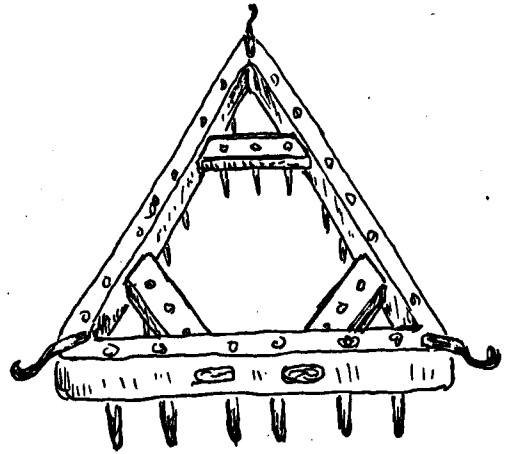

Slika 3 - Brana od pruća - G₃

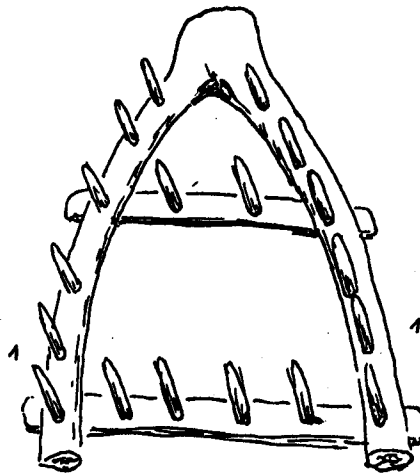
1 - GREDE, 2 - RUČICE

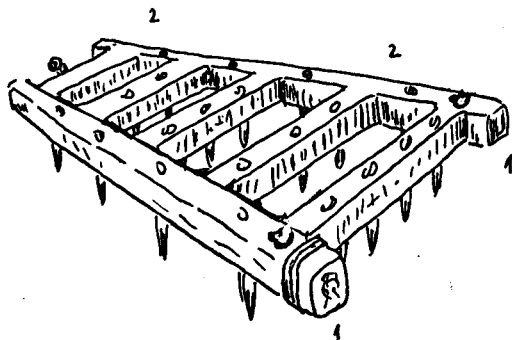
Slika 4a - Trokutna brana - Op₁
1 - OKVIR, 2 - PREČKE

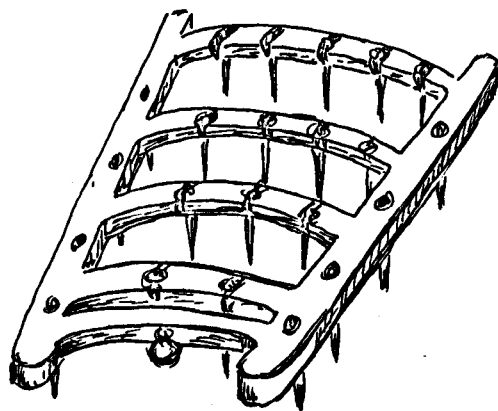
Slika 4b

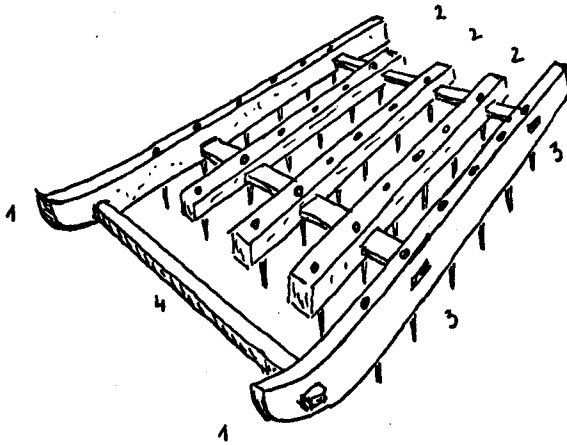
Slika 5 - Trokutna brana - Op₂
1 - KRIVE

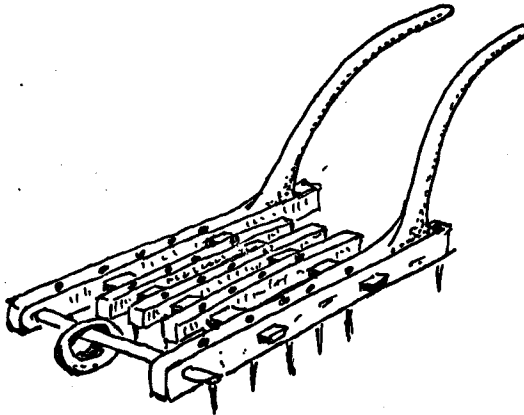
Slika 6a - Trapezna brana Θp_3
 1 - BRANIŠĆE, 2 - PREČNICI

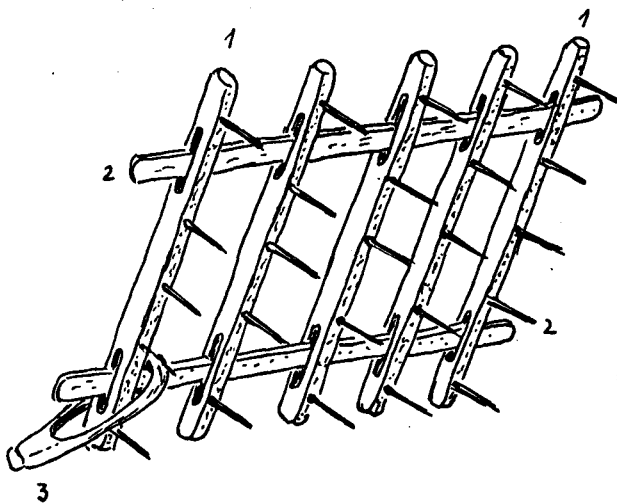
Slika 6b - Trapezna brana Θp_3

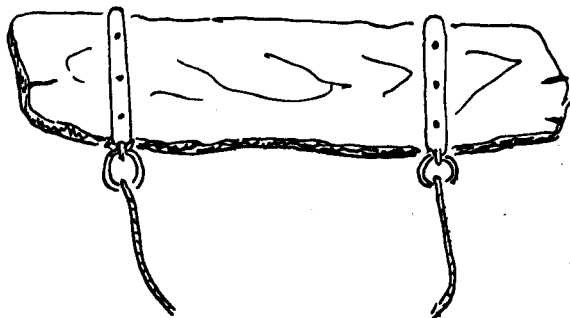
Slika 7 - Uzdužna brana s jarmiĉem - Ou_1
 1 - GREDICE, 2 - BRVANCA, 3 - IGLE,
 4 - ŠIPILO

Slika 8 - Uzdužna brana s ruĉkama - Ou_2

Slika 9 - Klizeća brana - Ou₃
 1 - BRVANCA, 2 - IGLE, 3 - TRKAČA

Slika 10 - Daska - ŠTICA - za vlačenje

Literatura

- ATLAS över Svensk Folkkultur, I. Materiell och Social Kultur. Uddevalla, 1957. Karta II.
- BIELLENSTEIN, A., Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Petrograd, 1918.
- BRAUNGART, R., Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischen Völker. Heidelberg, 1912.
- BUCHINGER, J., Längs- und Quereggen in Niederösterreich. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. B. 74, H.1, Wien, 1971.
- DJORDJEVIĆ, D., Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi. SEZB- 70, Beograd, 1958.
- FALKOWSKI, J.-PASZNYCKI, B., Na pograniczu emkowsko-bojkowskiem, Lwow, 1935.
- FILIPOVIĆ, M., Život i običaji narodni u Visočkoj nahiji. SEZB-61, Beograd, 1949.
- FOJTIK, K. - SIROVATKA, O., Rosicko -Oslavansko. Praha, 1961.
- GRRDETTE i dr., Atlas linguistique et ethnographique du Lyonnais. Vol. I. Lyon, 1950.
- HABERLANDT, A., Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien. Wien, 1917.
- HADŽI-VASILJEVIĆ, J., Južna stara Srbija, I. Beograd, 1909.
- HALPERN, J., A Serbian Village. New York, 1958.
- ILIĆ, Ž., Narodna privreda istočne Hercegovine. GLZMS-NS-22, Sarajevo, 1967.
- IVANIŠEVIĆ, F., Poljica. Narodni život i običaji. ZBNŽO- 11, Zagreb, 1904.
- JAGODIĆ, M., Narodopisna podoba Mengša in okolice. Mengeš, 1958.
- JOVIĆEVIĆ, A. Narodno gospodarstvo u Crnoj Gori (Riječka nanahija). ZBNŽO-23, Zagreb, 1918.
- KOREN, H., Pflug und Arl. Ein Beitrag zur Volkskunde der Ackergeräte. Salzburg, 1950.
- KRÜGER, F., Die Gegendstandskultur Sanabrias und seiner Nachbargebiete. Hamburg, 1925.
- LANG, M., Samobor. Narodni život i običaji. ZBNŽO-16, 17, Zagreb, 1911, 1912.

- LESER, P., Die Entstehung und Verbreitung des Pfluges. Münster, 1931.
- LOVRETIĆ, J., Otok. Narodni život i običaji. ZBNŽO-2, Zagreb, 1897.
- LUCAS, A.T., Furze. Ard, 1960.
- Lukić, L., Varoš. Narodni život i običaji. ZBNŽO-24, Zagreb, 1919.
- A MAGYARSÁG TÁRGYI NÉPRAJZA, II. Budapest.
- MASLOVARIĆ, D., Zemljoradnja u donjoj Resavi. GLEMB-28-29, Beograd, 1965-1966. i drugi radovi
- MIĆOVIĆ, Lj., Život i običaji Popovaca. SEZB-65, Beograd, 1952.
- MIKAC, J., Istarski narodni običaji, nošnja, stočarstvo i ratarska orudja. Problemi sjevernog Jadrana, I. Rijeka, 1963.
- MIJATOVIĆ, S.-BUŠETIĆ, T., Tehnički radovi seljaka u Levču i Temniću. SEZB-32, Beograd, 1925.
- MILOŠEV, M., Orudja i načini rada u zemljoradnji. Banatske Here. Vojvodjanski muzej, Novi Sad, 1958.
- MOSZYN´SKI, K., Kultura ludowa Słowian, I. Kraków, 1929.
- NIEDERLE, L., Život starých Slovanu, III. Praha, 1921.
- NIKOLOV, V., Zemjedelstvoto i običaite svrzani so zemjodelskata rabota vo Kumanovo. GLEM I, Skopje, 1960.
- NIŽANSKY, J., Příprava a osev úhorového a pouhorového pola v Brestovanoch. Slovenský národopis, 8, Bratislava, 1960.
- NOPCSA, F., Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nord-albaniens. Berlin-Leipzig, 1925.
- OBREBSKI, J., Rolnictwo ludowe wschodniej części półwyspu Bałkańskiego. Lud Słowiański, 1, Kraków, 1929-30.
- PAMFILE, T., Agricultura la Români. Studiu etnografic. Bucures,ti, 1913.
- ÖSTERREICHISCHER VOLKSKUNDEATLAS. L. 4, karte 56-60, Linz a.d. Donau, 1971.
- POLSKI ATLAS ETNOGRAFICZNY, I, karte 5-9, Warszawa, 1964.
- POPOVIĆ, S., Livanjsko polje. Privreda. GLZMS-NS- 15-16, Sarajevo, 1961, i drugi radovi.
- ROVINSKIJ, P., Černogorija v eja prošlom i nastoj aščem. Sanktpeterburg, 1897.

- RUSSKIE ISTORIKO-ETNOGRAFIČESKIJ ATLAS. Moskva, 1967.
- RUTIMEYER, L., Ur-Ethnographie der Schweiz. Basel, 1924.
- SCHEUERMEIER, P., Bauernwerk in Italien, der italienischen und räteromanischen Schweiz. Zürich, 1943.
- ŠARF, F., Brana na Gorenjskem. SE 8, Ljubljana, 1955.
- ŠKARIĆ, M., Život i običaji Planinaca pod Fruškom gorom. SEZB- 54, Beograd, 1939.
- TOPOLSKI, J., Narędzi a uprawy roli w Polsce w okresie ponowania folwarku pańszczyźnianego. Kwartalnik historii kultury materialnej, 3. Warszawa, 1955.
- VAKARELSKI, C., Etnografia Bułgarri. Wrocław, 1965. I drugi radovi.
- ZELENIN, D., Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin-Leipzig, 1927.
- ŽIC, I., Vrbnik (na otoku Krku). Narodni život i običaji. ZBNŽO - 7, Zagreb, 1902.

Eggenformen und deren Verbreitung in Jugoslawien

(Zusammenfassung)

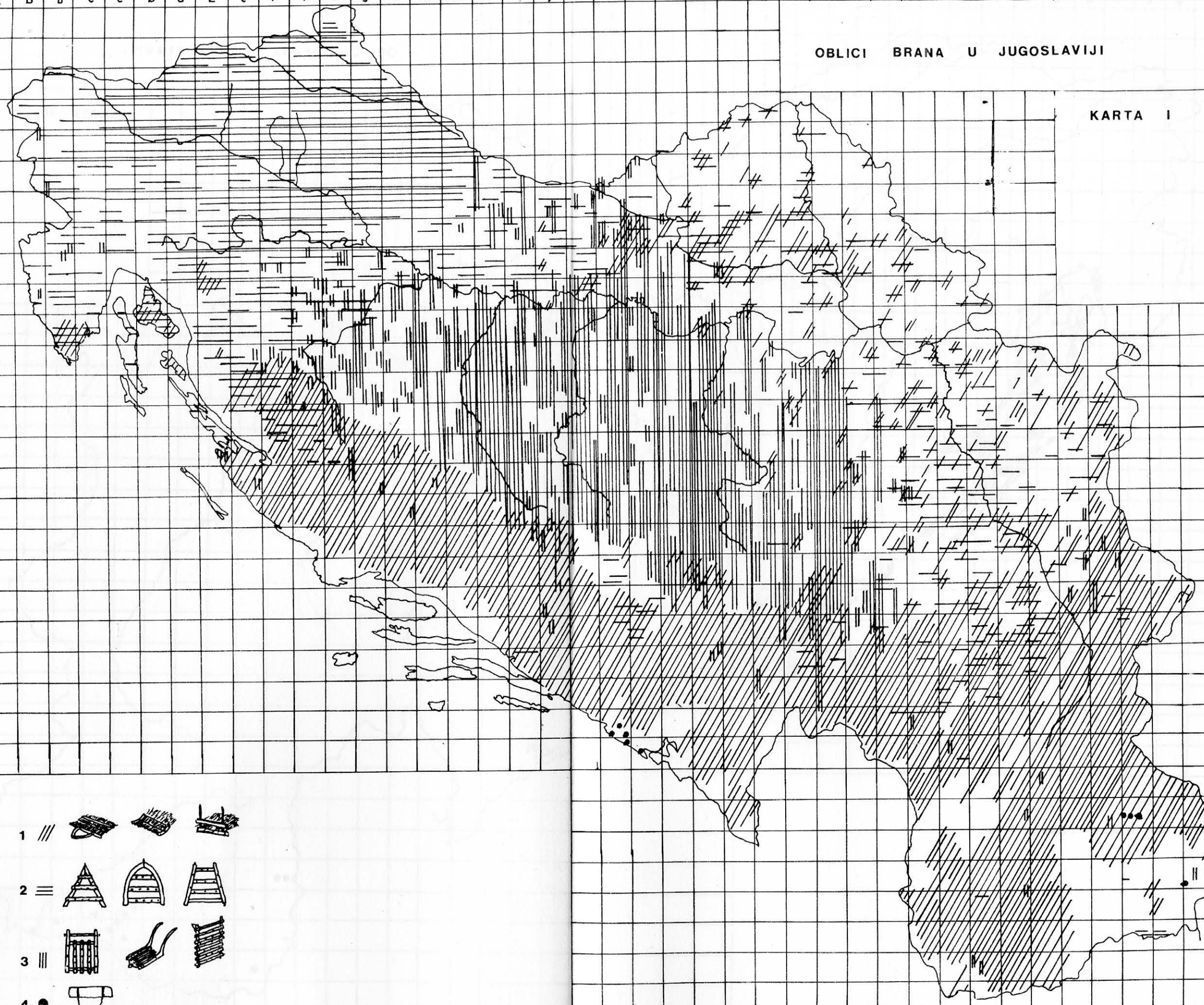
Die Grundlage für die vorliegende Arbeit bildeten Angaben aus 2546 Belegsorten des Jugoslawischen ethnologischen Atlases, die in der Zeit von 1963. bis 1975. gesammelt wurden.

In Jugoslawien wurden neun Eggenformen registriert, von denen drei dem Typus der Strauchegge, die übrigen sechs dem der Rahmenegge angehören. Diese können wieder in Quereggen und Längseggen (je drei Formen) eingeteilt werden.

Auf den Karten I.III. und IV. ist die Verbreitung dieser Formen dargestellt. Dazu wurden auf der Karte I. jene Lokalitäten vermerkt, wo anstatt einer richtigen Egge das Eggbrett vorkommt. Die Karte II. zeigt jene Gebiete auf, in denen sowohl Eggen wie Eggbretter unbekannt sind. Im Text wurde die Verbreitung einzelner Eggenformen über die Grenzen Jugoslawiens durch den euroasiatischen Raum verfolgt.

OBLICI BRANA U JUGOSLAVIJI

KARTA I

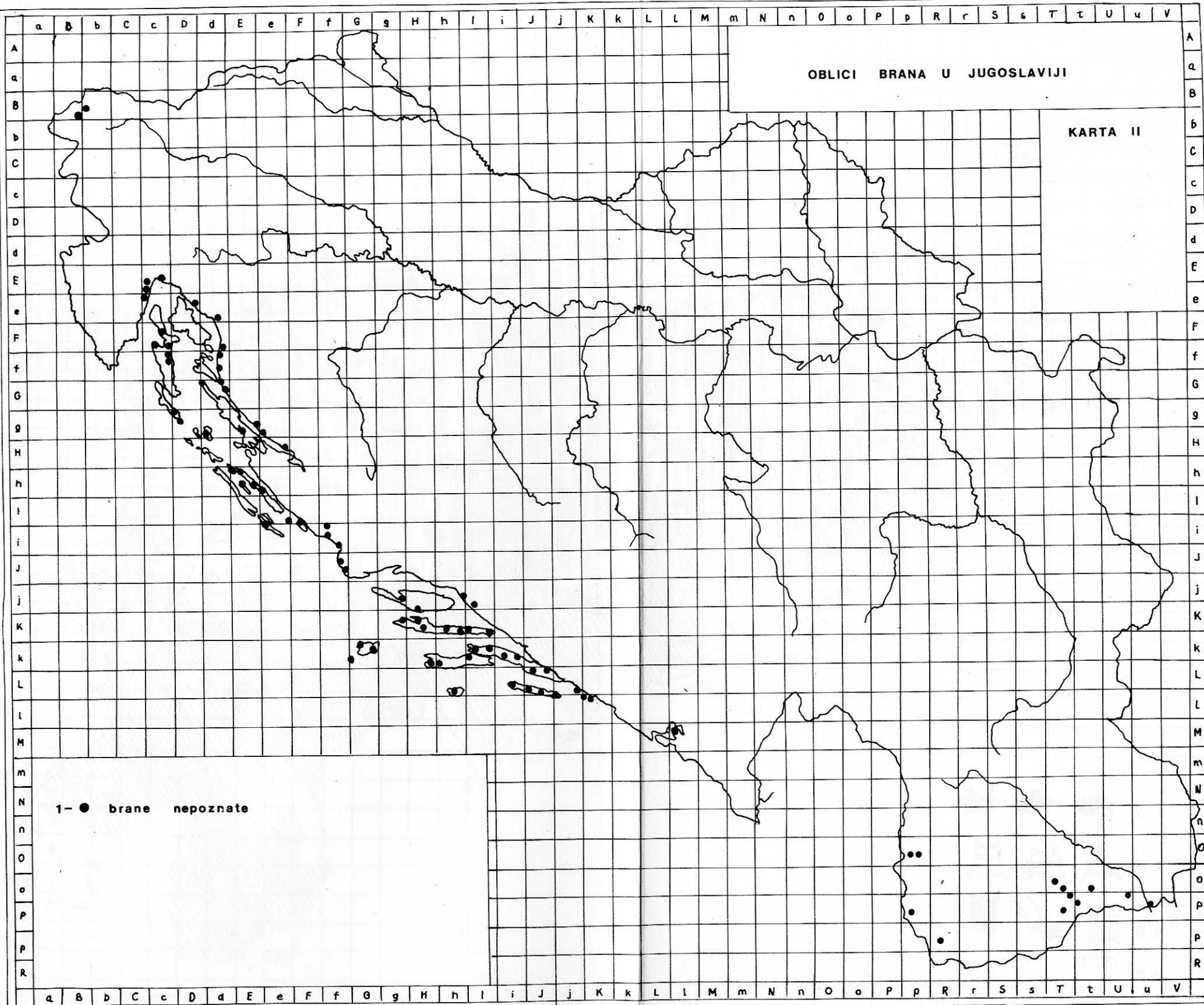

- 1
- 2
- 3
- 4

OBLICI BRANA U JUGOSLAVIJI

KARTA II

1- ● brane nepoznate

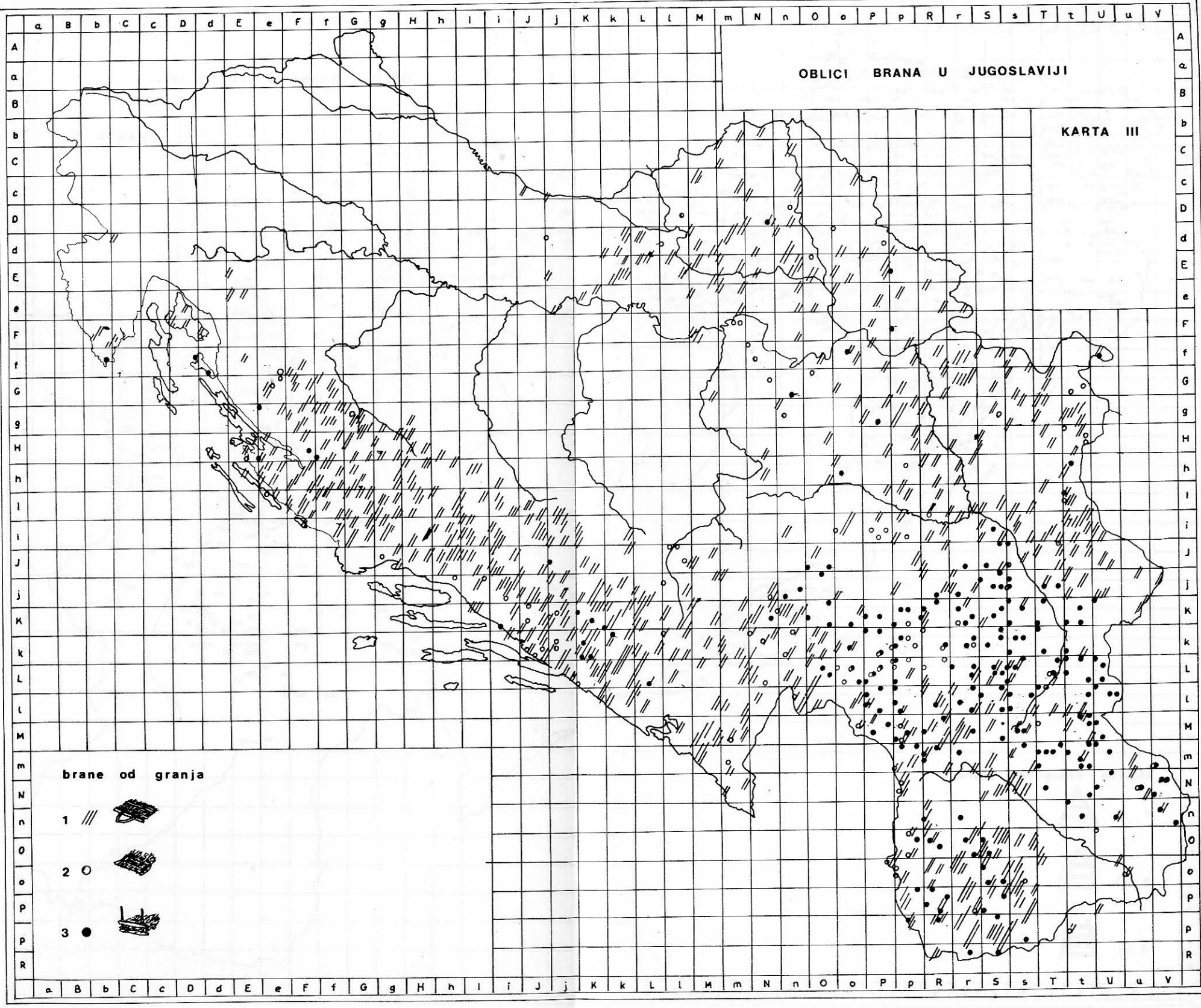

OBLICI BRANA U JUGOSLAVIJI

KARTA III

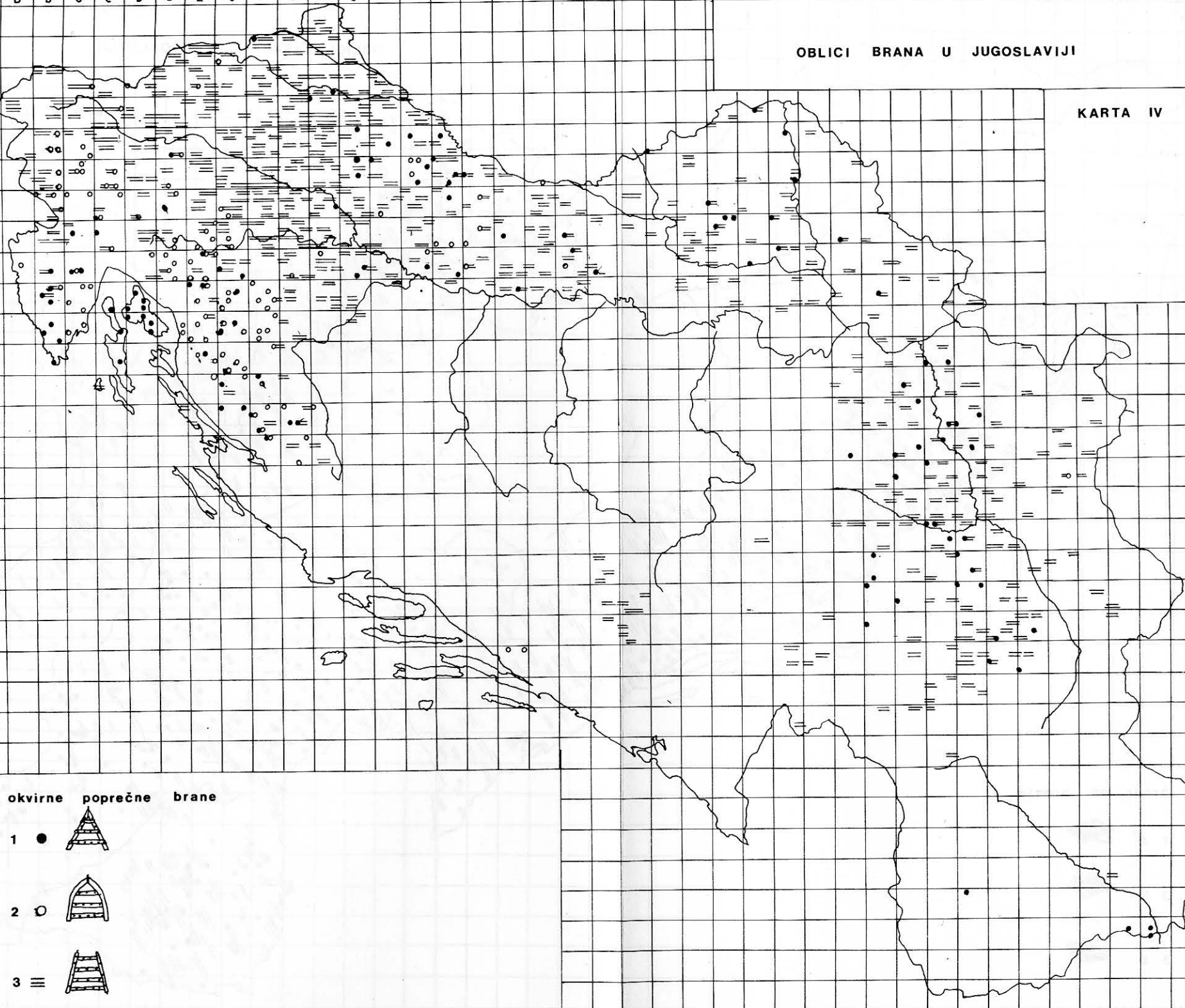
brane od granja

- 1
- 2
- 3

OBLICI BRANA U JUGOSLAVIJI

KARTA IV

okvirne poprečne brane

- 1 ●
- 2 ○
- 3 ≡

OBlici BRANA U JUGOSLAVIJI

KARTA V

okvirne uzdužne brane

1		
2	○	
3	●	

